

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

АННЄНКОВ Ігор Олексійович

УДК 62-665.9 (4Укр) (09)

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ МАШИНОБУДУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР В УМОВАХ НАРОСТАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ
(1980-ті роки)**

Спеціальність 07.00.07 – історія науки і техніки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі історії науки і техніки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
БЄСОВ Леонід Михайлович,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
завідувач кафедри історії науки і техніки

Офіційні опоненти: доктор сільськогосподарських наук, професор
заслужений працівник сільського господарства
України
ВЕРГУНОВ Віктор Анатолійович,
Державна наукова сільськогосподарська бібліотека
Української академії аграрних наук, м. Київ,
директор

доктор технічних наук, професор
ЄФІМОВ Олександр В'ячеславович,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»,
завідувач кафедри парогенераторобудування

Захист відбудеться «8» грудня 2010 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.050.16 у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» за адресою: 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21, ауд. 28 Головного корпусу.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» за адресою: 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21.

Автореферат розісланий «6» листопада 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Е. Г. Братута

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Докорінні зміни геополітичної ситуації початку 1990-х років обумовили принципову новизну розвитку всіх форм суспільного життя України. Після проголошення її незалежності виникла необхідність перегляду методології історичних досліджень радянського періоду, результати яких істотно впливають на трансформацію уявлень про минуле. Провідне місце в таких працях займає вивчення проблем суспільства, що органічно пов'язані із розвитком сфери матеріального виробництва. Однією зі складових цієї сфери є галузь виробництва сільськогосподарських машин – основний сектор створення матеріально-технічної бази сучасної агропромисловості.

Взаємозалежність двох означених сегментів господарсько-економічної діяльності полягає в тому, що рішення специфічних внутрішніх проблем кожним із них одночасно стає наслідком діяльності для нього самого та причиною відповідних змін у іншому. Це обумовлює наявність єдиних загальних економічних і соціальних питань впливу на їхній розвиток. Так, з 1980-х років дефіцит продуктів харчування став настільки відчутним, що в більшості промислових центрів України було запроваджено лімітування в розподілі продуктів. З метою вирішення продовольчої проблеми в 1982 р. приймаються Продовольчі програми СРСР та УРСР до 1990 р., якими передбачається здійснити докорінні зміни на селі шляхом повномасштабної механізації та автоматизації сільськогосподарських робіт, для чого в Україні були наявні всі необхідні підстави. На початку 1980-х років республіканською сільгоспмашинобудівною промисловістю випускалася чверть загальносоюзного обсягу тракторів, більш ніж 50 % плугів, дві третини жаток, усі буряко- та кукурудзозбиральні комбайни. Проте, досягти очікуваних результатів у покращенні продовольчої ситуації агропромислового комплексу (АПК) УРСР упродовж 1980-х років не вдалося, а сільськогосподарське машинобудування республіки за цей час опинилося на межі колапсу.

Отже, вивчення стану справ у сфері сільськогосподарського машинобудування України в 1980-х роках дає змогу виявити причини існуючої на той час невідповідності рівня технічного забезпечення аграрних робіт у республіці наявним потужностям власної сільгоспмашинобудівної промисловості. Знання ж чинників, що призвели сектор аграрного машинобудування до кризового стану при наявності неухильного зростання попиту на засоби механізації сільськогосподарської праці, у свою чергу, допоможе знайти шляхи вирішення сьогоденної проблеми залежності АПК України від імпорту великої кількості машин і механізмів практично усього спектру номенклатури сільськогосподарської техніки. Означене завдання сформуло напям дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі історії науки і техніки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» у межах держбюджетної теми МОН України «Інноваційна діяльність вищої технічної школи в підвищенні науково-технологічного рівня виробництва»

(ДР № 0106U005163). Здобувач провів відбір певної частини архівних документів Держархівів Харківської, Львівської, Херсонської областей і АР Крим, брав участь у їх узагальненні та формулюванні висновків при поданні до анотованого звіту НТУ «ХП» в МОН України.

Мета дисертаційної роботи полягає у встановленні визначальних факторів впливу на розвиток сільськогосподарського машинобудування України у 1980-х роках. Для її досягнення послідовно вирішені наступні **завдання**:

- розкрити ступінь вивчення теми дослідниками в історіографії, проаналізувати стан і характер джерельної бази;
- виявити основні закономірності розвитку сільгоспмашинобудування в Україні, для чого здійснити періодизацію цього процесу;
- з'ясувати сприятливість об'єктивних передумов заходам з активізації виробництва аграрної техніки у 1980-х роках;
- оцінити систему управління галуззю;
- установити ступінь наукового забезпечення аграрного машинобудування;
- простежити динаміку змін виробничих можливостей сільгоспмашинобудівної сфери;
- визначити рівень організації виробничих процесів на підприємствах галузі;
- з'ясувати відповідність продукції сільськогосподарського машинобудування потребам аграрного сектору економіки.

Об'єктом дослідження є розвиток сфери виробництва аграрної техніки в Україні.

Предметом дослідження є сільськогосподарське машинобудування Української РСР в умовах наростання кризових явищ (1980-ті роки).

Методологічна основа дослідження. Наукова праця має комплексний міждисциплінарний характер. У ній розглядаються історичні, науково-технічні, економічні та соціально-політичні аспекти теми дослідження. Методологічна основа роботи ґрунтується на комплексному використанні універсальних принципів науковості, історизму та об'єктивності, застосуванні загальноприйнятої у світовій практиці історичних досліджень методології. У дисертації використані методи: актуалізації, періодизації, історизму, проблемно-хронологічний, описовий та історико-порівняльний, логічного, системного та багатофакторного аналізів. Такий підхід надав можливість більш повно, ніж це зроблено у попередніх дослідженнях, висвітлити особливості сільськогосподарського машинобудування в Україні та його вплив на республіканське агропромислове виробництво. Більш ретельно методологічна база проведеного дослідження розглянута в першому розділі роботи.

Хронологічні межі дослідження. Дослідженням охоплено період 1980-х років. Вивчення питання в такому діапазоні надає можливість виявити ступінь взаємовпливу процесів розвитку сфер виробництва аграрних машин і

сільського господарства в межах здійснених у цей час кардинальних соціально-економічних перетворень в усьому суспільстві та окремих спеціальних заходів з реформування машинобудівного сектору та АПК України. Вихід за хронологічні межі дослідження зумовлений необхідністю показати, що означений процес взаємовпливу є об'єктивним і притаманний кожному з історичних етапів розвитку сільгоспмашинобудування. Вивчення обраної теми здійснювалося на основі аналізу результатів діяльності сільгоспмашинобудівних підприємств, відповідних наукових та освітніх установ усіх географічних регіонів України. Серед цих підприємств та організацій акцентовано досліджувалася діяльність тих, що територіально розташовані в Автономній республіці Крим, Києві, Київській, Кіровоградській, Львівській, Харківській і Херсонській областях. Тут були зосереджені підприємства, номенклатура виробів яких охоплювала широкий спектр машинобудівної продукції для сільського господарства: трактори, двигуни, причіпну та самохідну агротехніку, засоби механізації робіт у тваринництві, агрегати для кормовиробництва, садівництва та городництва тощо. У цих же регіонах функціонували провідні науково-дослідні, проектно-конструкторські установи та організації, навчальні заклади з підготовки інженерних та робітничих кадрів для сільськогосподарського машинобудування. Такий підхід сприяв комплексному вивченню питання взаємодії вчених академічного, галузевого і вишівського секторів науки з виробничниками в напрямках створення, випробування і впровадження у виробництво нових машин і обладнання.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

- дисертація є першою науковою працею історичного плану, де здійснено аналіз розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні у 1980-ті роки в контексті його впливу на соціально-економічні показники сільського господарства;
- уперше встановлено періодизацію розвитку галузі виробництва техніки для сільського господарства виробництва і надано характеристику кожному з його етапів, що дозволило виявити основні закономірності цього процесу;
- отримало подальший розвиток дослідження впливу системи загальносоюзного централізованого адміністративного керування економікою на господарську діяльність в УРСР, унаслідок якого були виявлені нові та уточнені вже відомі відповідні фактори впливу на управління сільгоспмашинобудівною галуззю в Україні у 1980-х роках;
- удосконалено методи визначення стану наукового та виробничого потенціалів у промисловості, що сприяло об'єктивізації результатів дослідження динаміки їх змін у сфері аграрного машинобудування в межах обраного хронологічного періоду;
- уперше при дослідженні економічних аспектів діяльності підприємств галузі застосовано аналіз ефективності використання ними трудових ресурсів, за допомогою якого отримані додаткові показники рівня організації процесу

виробництва сільгосптехніки українським сільгоспмашинобудуванням у 1980-х роках;

- отримані нові дані стосовно відповідності продукції українського сільськогосподарського машинобудування потребам республіканського АПК, що надало підстав для розширення спектру критеріїв оцінки роботи галузі впродовж досліджуваного періоду.

Практичне значення дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження надають можливість оцінити ефективність роботи вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, виявити його вплив на якість виконання сільськогосподарських робіт.

Результати наукової праці придатні до використання при написанні історії підприємств, підручників і навчальних посібників для системи національної освіти, частково уведені до курсу історії України. Певна частина матеріалів дисертації застосовується у викладанні навчальної дисципліни “Історія науки і техніки” у НТУ “ХП”.

Окремі положення дисертації можуть бути використані при формуванні і реалізації державних науково-технічної та інноваційної політик, що пов’язані з розвитком процесу комплексної механізації та автоматизації агропромислового виробництва. Враховуючи згадане, дослідження розвитку сільськогосподарського машинобудування в контексті відбиття цього процесу в рівні застосованих в АПК України агротехнологій має не лише історичний, а й практичний інтерес. Тема може бути корисною для усіх верств населення, оскільки стає однією з складових загального знання про взаємовплив науково-технічної і соціально-економічної діяльності суспільства.

Особистий внесок здобувача полягає у проведеній пошуковій роботі, а саме – доборі та обробці матеріалів, їх узагальненні, а також у формулюванні основних положень і висновків дисертації. Обґрунтування актуальності теми, постановка мети і завдань, визначення методології дослідження здійснено здобувачем разом із науковим керівником.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались на: XIX Міжнародному Київському симпозиумі з наукознавства та історії науки (2002 р.); II, III, IV, V Всеукраїнських наукових конференціях істориків техніки (Київ: 2003, 2004, 2005, 2006 рр.); Всеукраїнській науково-методичній конференції „Викладання історії науки і техніки в університетах України” (Харків, 2006 р.); Всеукраїнській науковій конференції істориків науки і техніки (Полтава, 2007 р.); VII Всеукраїнській конференції істориків техніки (Очаків, 2009 р.). Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри історії науки і техніки НТУ “ХП”, основні положення і висновки наукової праці доповідалися на теоретичному семінарі цієї кафедри.

Публікації. Основний зміст дисертації відображено у 19 наукових публікаціях, серед них 6 праць у наукових фахових виданнях ВАК України.

Структура й обсяг роботи Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 265 сторінок. Серед них 32 таблиці і графіки по тексту, 29 з

яких є авторськими, 8 додатків на 12 сторінках, 341 найменування використаних джерел та літератури на 45 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність, визначено мету й конкретні дослідницькі завдання, окреслено хронологічні і територіальні межі наукового пошуку, розкрито наукову новизну дисертаційної роботи, показано практичну значущість результатів дослідження та наведено відомості про їх апробацію.

У **першому розділі «Історіографія, джерела і методологія дослідження»** здійснено історіографічний аналіз досліджуваної проблеми, вивчено стан і характер джерельної бази дослідження, визначено методологічні засади наукового пошуку.

У підрозділі 1.1. *“Історіографія проблеми”* проведено аналіз літературних джерел з обраної теми дослідження, які систематизовані у три групи. До першої віднесено відповідні монографії, а друга група охоплює наукові публікації з означеної тематики. Третя складова являє собою дисертаційні дослідження, пов’язані з різними аспектами розвитку аграрного машинобудування в Україні упродовж 1980-х років.

У дослідженнях М. Р. Плюща¹ та Л. М. Бесова² вивчається вплив науково-технічної політики, що проводилася упродовж досліджуваного періоду, на розвиток промисловості в Україні. Доволі цінним у них є аналіз системи управління машинобудівними галузями та підприємствами, комплексний підхід до дослідження питань організації виробництва в республіканській індустрії. Колективна монографія³ є першим дослідженням, в якому процеси комплексної механізації вітчизняного сільського господарства розглядаються крізь призму розвитку відповідної машинобудівної галузі. З низки робіт, присвячених дослідженню історії сільгоспмашинобудівних підприємств слід виділити працю В. В. Бібліка⁴, в якій містяться важливі відомості не лише про адміністративні та технічні сторони діяльності ХТЗ, а й про конкретних особистостей, які безпосередньо брали участь в організації українського тракторобудування.

Фундаментальне дослідження колективу науковців⁵ на сьогодні є найбільш повним висвітленням еволюції сільськогосподарського виробництва в

¹ Плющ М. Р. Промисловість України у 80-і – 90-і роки: люди, проблеми, уроки / М. Р. Плющ. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – 335 с.

² Бесов Л. М. Науково-технічна політика в Україні. Минуле, сучасне, майбутнє / Л. М. Бесов. – Х. : ХДПУ, 1997. – 167 с.

³ Развитие механизации и электрификации сельского хозяйства Украинской ССР / [Василенко М. П., Барабан Н. П., Коваль А. И. и др.]. – К. : Наукова думка, 1988. – 472 с.

⁴ Біблік В. В. Харківський тракторний завод імені С. Орджонікідзе. (Сторінки історії) / В. В. Біблік. – Х. : Прапор, 2008. – 260 с.

⁵ Сільське господарство України – від минулого до сьогодення. Т. I: Землеробство України: від праслов’ян через події XIX і XX століть до наших днів / [М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. І. Власов та ін.]. – К. : Аграрна наука, 2005. – 280 с.; Сільське господарство України – від минулого до сьогодення. Т. II: Від становлення земельних відносин до комплексної механізації виробництва / [М. В. Зубець, В. І. Власов, І. М. Годунов та ін.]. – К. : Аграрна наука, 2005. – 280 с.; Сільське господарство України – від минулого до сьогодення. Т. III: Аграрна політика і макроекономічні відносини в аграрному секторі України / [М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. І. Власов та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 358 с.; Сільське господарство України – від минулого до сьогодення.

контексті розвитку комплексної механізації агропромисловості. Цінність цього багатотомного видання полягає, насамперед, у відображенні процесу формування культури землеробства в Україні під впливом наукових досягнень як в аграрній, так і в машинобудівній галузях, у результаті чого відбувалося насичення сільського господарства відповідною технікою.

Монографія В. А. Вергунова⁶, присвячена маловідомих сторінкам історії науки і техніки, розкриває цей напрям, як невід'ємну складову українського природознавства. Для даного дослідження цінним стає перший розділ монографії, що являє собою методологічний інструментарій, необхідний для розкриття діяльності окремих вчених мережі науково-дослідних установ у сфері механізації агровиробництва України.

У праці Л. В. Погорілого⁷ розглянуто спонукальні причини процесу механізації сільськогосподарських робіт, визначено основні напрямки розвитку сільськогосподарської техніки. Робота містить багато аналітичного матеріалу щодо ефективності використання сільгоспмашин та доцільних меж інтенсифікації агровиробництва. Даної ж методології Л. В. Погорілий дотримується й у монографії⁸ з тією відмінністю, що в ній розглянуто розвиток лише одного виду сільськогосподарської техніки.

Серед останніх фундаментальних наукових праць варто виділити монографію І. А. Копотуна⁹. Узагальнюючи широкі кола джерел і власний досвід роботи на виробництві, автор показав історію індустріалізації агропромислового комплексу Полтавщини. Хронологічні межі охоплюють цей процес з 1920-х років до початку ХХІ століття. Видання містить значну кількість таблиць, що дає можливість вивчити динаміку насиченості технікою галузі сільського господарства області.

Колективна монографія¹⁰ висвітлює життєвий і творчий шлях І. І. Мартиненка, розкриває роль його школи в автоматизації технологічних процесів у вітчизняному АПК. Для дисертаційного обраного напрямку дослідження вона корисна в аспекті визначення наукового потенціалу галузі сільськогосподарського машинобудування.

Серед другої групи історіографічного матеріалу слід відзначити публікації Н. П. Берегової¹¹, Г. В. Лупаренка¹², Л. В. Маслової¹³,

Т. IV: Аграрна наука: розвиток та досягнення / [М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. І. Власов та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 470 с.

⁶ Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов: [УААН, ДНСГБ]. – К. : Аграрна наука, 2006. – 492 с.

⁷ Погорельий Л. В. Сельскохозяйственная техника и технологии будущего / Л. В. Погорельий. – К. : Урожай, 1988. – 176с.

⁸ Погорельий Л. В. Свеклоуборочные машины: история, конструкция, теория, прогноз / Л. В. Погорельий, Н. В. Татьянко. – К. : Фенікс, 2004. – 232 с.

⁹ Копотун І. А. Від сохи до рала, або історія індустріалізації сільського господарства Полтавщини / І. А. Копотун. – Полтава : ВАТ „Видавництво „Полтава”, 2006. – 744 с.

¹⁰ Примак І. Д. Історія української наукової школи автоматизації технологічних процесів та електротехнологій у сільському господарстві академіка І. І. Мартиненка: монографія / І. Д. Примак, М. І. Трегуб, О. І. Примак: [за ред. І. Д. Примака]. – Біла Церква : БДАУ, 2006. – 96 с.

¹¹ Берегова Н. П. Из истории сельскохозяйственных машин / Н. П. Берегова // Механизация и электрификация сельского хозяйства. – 1990. – №12. – С. 54-55.

О. С. Мудрука¹⁴, П. Г. Сокирко¹⁵, Т. О. Хоменко¹⁶, Б. Р. Ціжа¹⁷ з історії виникнення та розвитку певних конструкцій аграрних машин. Зазначені статті надають можливості побачити процеси створення нової сільгосптехніки та вдосконалення вже існуючих агрегатів і машин, як сумарний результат розвитку аграрних і технічних наук

У публікаціях Б. Г. Москальова¹⁸ та В. В. Дерлеменка¹⁹ розглядаються окремі моменти формування аграрної технічної думки в Україні, вивчаються специфічні аспекти її еволюції. Безпосередньо українське сільгоспмашинобудування вивчається у колективній публікації В. Г. Войтюка, В. І. Кравчука та Г. І. Живолупа²⁰ і статті В. М. Стародубцева²¹. Указані дослідження стають у нагоді при проведенні періодизації розвитку аграрного машинобудування в Україні.

Наступною групою аналізуються докторські і кандидатські дисертації, в яких досліджуються питання, прямо або опосередковано пов'язані з механізацією і автоматизацією АПК України у 1980-ті роки. Указані історіографічні джерела четвертої групи було розподілено на підгрупи відповідно до аспектів тем дисертаційних робіт – історико-соціального та техніко-економічного.

У першу підгрупу вміщено дисертації істориків, які вивчали розвиток України, її промисловості, науки та соціальної сфери у контексті теми

¹² Лупаренко Г. В. Створення перших тракторів в Російській імперії / Г. В. Лупаренко / Історія науки і техніки у вищих навчальних закладах України: [зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-метод. конференції 13-14 квітня 2006 р. / Упорядники Л. М. Бесов, М. В. Зозуля, І. М. Криленко]. – Харків : НТУ „ХПІ”, 2007. – С. 192-200.; Лупаренко Г. В. Особливості конструкції трактора „Запорожець” / Г. В. Лупаренко / Матеріали 3-ї Всеукраїнської конференції „Актуальні питання історії техніки”. – К. : Поліграфічне підприємство „ЕКМО”, 2004. – С. 162–167.

¹³ Маслова Л. В. Еволюція рілничого знаряддя в селянських господарствах Харківщини (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. В. Маслова / “Історія та географія”: [зб. наук. праць / відп. за вип. Л.М. Псисько]. – Х. : Основа. – 2000. – Вип. 4 – С. 39-51.

¹⁴ Мудрук О. Закономірності і аномалії в еволюції плуга / О. Мудрук / Історія української науки на межі тисячоліть: [зб. наук. праць / відп. редактор О.Я. Пилипчук]. – Вип.8. – 2002 – С.182–189.

¹⁵ Сокирко П. Генеза конструкції культиватора / П. Сокирко / матеріали Восьмої конференції молодих істориків освіти, науки і техніки. – К.: 2003. – С. 205–210.

¹⁶ Хоменко Т. Становлення сільськогосподарської техніки в Україні (кінець XIX початок XX століття) / Т. Хоменко / Восьма конференція молодих істориків освіти, науки і техніки: матеріали конференції. – К. : 2003. – С. 217–221.

¹⁷ Ціж Б. Р. Розвиток сільськогосподарської техніки в XVIII–XIX ст. / Б. Р. Ціж // Сільський господар. – 2005. – № 1–2. – С. 16–17.

¹⁸ Москальов Б. Г. Професор О. О. Алов – вчений, педагог, організатор інженерної сільськогосподарської освіти в Україні / Б. Г. Москальов / „Історія та географія”: [зб. наук. праць / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди]. – Харків : Майдан, 2004. – Вип. 16. – С. 100–108.; Москалев Б. Г. О создании и работе Украинского научно-исследовательского института механизации и электрификации сельского хозяйства в начале 30-х годов XX ст. / Б. Г. Москалев / Історія науки і техніки у вищих навчальних закладах України: [зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-метод. конференції 13-14 квітня 2006 р. / Упорядники Л.М. Бесов, М.В. Зозуля, І.М. Криленко]. – Харків : НТУ „ХПІ”, 2007. – С. 208–215.

¹⁹ Дерлеменко В. Історичні передумови виникнення процесу поширення сільськогосподарських технічних знань та інформації в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Дерлеменко / Історія української науки на межі тисячоліть: [зб. наук. праць / відп. Редактор О. Я. Пилипчук]. – Вип. 8. – 2002. – С. 104–111.

²⁰ Войтюк Д. Г. Зародження сільськогосподарського машинобудування в Україні / Д. Г. Войтюк, В. І. Кравчук, Г. І. Живолуп / Дослідження з історії техніки: [зб. наук. праць / за ред. Л.О. Гріффена]. – К. : ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2002. – Вип. 2. – С. 81–86.

²¹ Стародубцев В. М. Рождение отечественной тракторной промышленности / В. М. Стародубцев // Тракторы и сельхозмашины. – 1987. – №11. – С. 13–17.

дослідження. У дисертації О. С. Каденюка²² розглядаються реформи в українському АПК у 1990-ті роки, а процес розвитку засобів механізації та автоматизації АПК наданий складовою частиною загального розвитку сільськогосподарської сфери виробництва. Дисертації Г. Г. Кривчика та В. П. Михалюка²³ присвячені вивченню соціального розвитку українського села у 1960-х – 1990-х роках. У цих дослідженнях розглядається динаміка змін рівня механізації сільськогосподарських робіт у контексті впливу процесу індустріалізації агропромисловості на соціальну сферу. У дисертаціях Л. М. Бєсова та В. Б. Калиновського²⁴, темою дослідження яких є управління науково-технічним розвитком підприємств і науково-технічна політика в Україні у 1970-ті – 1980-ті роки, розглянуто комплекс взаємопов'язаних між собою питань стосовно характеристики науково-технічного потенціалу України зі спрямуванням на машинобудування.

До другої підгрупи здобувачем віднесено дисертації істориків, економістів та технічних фахівців, в яких розглянуто проблеми управління промисловими підприємствами в Україні у 1980-ті роки²⁵. У цих наукових працях вивчаються окремі специфічні аспекти функціонування промислових підприємств на прикладі ВО і заводів галузі сільгоспмашинобудування. Вони хоча і містять фактичний матеріал із стану справ у сфері виробництва сільськогосподарської техніки, але не дають можливості зробити порівняння, необхідні для відстеження шляхів вирішення комплексу проблем, які спіткали галузь у 1980-х роках.

²² Каденюк О. С. Реформи в агропромисловому комплексі України 90-х років ХХ ст. (аспекти кадрового і наукового забезпечення): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Олександр Степанович Каденюк. – К., 1998. – 393 с.

²³ Кривчик Г. Г. Соціальний розвиток українського села в 60-і – 80-і роки ХХ ст. : дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Геннадій Георгійович Кривчик. – Дніпропетровськ, 2002. – 414 с.; Михайлюк В. П. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток українського села в 70-х – на початку 90-х років: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Віталій Петрович Михайлюк. – К., 1993. – 331 с.

²⁴ Бєсов Л. М. Управління науково-технічним розвитком промисловості України у 70-80-і роки: уроки історії: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.07 / Леонід Михайлович Бєсов. – К., 1999. – 386 с.; Калиновський В. Б. Научно-техническая политика в Украине 1976–1985 гг. Критический анализ (на материалах деятельности партийных организаций пром. предприятий): дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.01 / В'ячеслав Борисович Калиновський. – Х., 1994. – 163 с.

²⁵ Якубенко Н. Т. Самоуправление трудовых коллективов: исторический опыт, социально-политические тенденции и проблемы развития (на материалах деятельности партийных и общеспвенных организаций пром. Предприятий Украины в 1980-е годы) дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.01 / Наталья Тихоновна Якубенко. – Днепропетровск, 1993. – 215 с.; Звягин Р. А. Исследование комплексного моделирования специализации и развития производства (на примере сельскохозяйственного машиностроения) дис.... канд. экон. наук: 08.00.13. – Донецк, 1983. – 168 с.; Костенко О. В. Оптимизация погрузочно-разгрузочных работ машиностроительных предприятий (на примере сельскохозяйственного машиностроения) дис.... канд. экон. наук: 08.00.13. – К., 1988. – 198 с.

Лапушкина С. К. Внутрипроизводственный хозрасчет в системе экономических методов управления производством (на примере производственных объединений Минсельхозмаша СССР) дис.... канд. экон. наук: 08.00.21. – Днепропетровск, 1987. – 231 с.; Петрашенко П. Г. Стратегическое управление развитием машиностроительных предприятий дис.... канд. экон. наук: 08.00.05. – К., 1991. – 257 с.; Иванова Н. Ю. Повышение эффективности использования производственных мощностей: (на примере ремонтных предприятий Госагропрома Украинской ССР) дис.... канд. техн. наук: 08.00.21. – К., 1985. – 158 с.; Шамборский В. В. Организационные и экономические вопросы ускорения научно-технического прогресса в ремонтном производстве (на материалах ремонтных заводов Госкомсельхозтехники УССР) дис.... канд. экон. наук: 08.00.05. – К., 1982. – 214 с.

У цілому, історіографічний аналіз розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні у 1980-х роках дає підстави стверджувати про відсутність історичних наукових праць цілком присвячених цій тематиці. У монографіях, статтях та дисертаційних дослідженнях, що певною мірою стосуються проблем стану сільгоспмашинобудування в досліджуваний період, розглядаються лише окремі моменти функціонування галузі в контексті піднятих у означених працях питань. Решта історіографічного матеріалу, що потрапив у коло опрацювання, стосується етапів становлення сектору аграрного машинобудування і стає у нагоді до періодизаційних аспектів дослідження.

У підрозділі 1.2. *“Джерельна база дисертаційної роботи”* розкрито джерельну базу дослідження, яку складають широке коло монографій, публікацій, друкованих першоджерел та архівних матеріалів. Останні стали ядром джерельного підґрунтя дисертації. Усього залучено документи з більш, ніж 80 справ із понад 20 описів 15 фондів держархівів: Центрального державного архіву громадських об’єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, державних архівів Київської, Львівської, Харківської, Херсонської областей та автономної республіки Крим.

Підрозділ 1.3. *“Методологія дослідження”* присвячений формуванню методологічної основи дисертації. З спеціально-історичних у дослідженні використано методи: історизму, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації та актуалізації. З загальнонаукової методології та методології інших наук застосовано найбільш розповсюджені методи: діалектики, логіки, класифікації, системного і багатофакторного аналізу, синтезу та статистичний. Арсенал використаних методів дозволив дотриматися необхідного ступеню достовірності викладених у науковій праці відомостей.

У розділі 2 **«Еволюція сільськогосподарського машинобудування в Україні з XIX ст. до 1990-х років»** досліджуються визначальні фактори впливу на результати кожного з періодів розвитку галузі, вивчається сприятливість об’єктивних умов для кардинального прискорення розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування у 1980-х роках.

Підрозділ 2.1. *“Періодизація розвитку виробництва засобів механізації сільськогосподарської праці”* став базою для подальшої дослідницької роботи. Здійснена у ньому періодизація розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні надала підстав для виявлення основних чинників впливу на характер цього процесу. Спираючись на досліджувані в цьому підрозділі історичні факти, можна говорити, що сільськогосподарське машинобудування в Україні з кінця XVIII ст. до 1990-х років пройшло дванадцять етапів свого розвитку. Перший, до початку XIX ст., можна характеризувати як кустарно-ремісничий, а другий – ремісничий з поштучним типом виробництва, відбувся у першій половині цього ж століття. У третій чверті XIX ст. сільськогосподарське машинобудування перейшло до фази мануфактурного виробництва, а вже наприкінці XIX віку – до фабричної форми організації випуску сільгосптехніки з поштучним та дрібносерійним типами виробництва. П’ятий етап характерний початком процесу застосування на

сільгоспмашинобудівних підприємствах при виробництві продукції комплексів різнотипових технологічних циклів, що дозволяє класифікувати його, як фабрично-заводський, з поштучним та дрібносерійним типами виробництва. Він відбувався з 1900 р до 1918 р., а вже з 1920-х років українське сільгоспмашинобудування повністю переходить до заводського дрібносерійного та серійного виробництва сільськогосподарських машин, системно організованого, як спеціалізовані заводи та монопольні об'єднання спеціалізованих заводів (трести) усередині непрофільних відомств. З початком індустріалізації галузь реструктурується у мережу спеціальних об'єднань заводів з серійним типом виробництва у відомствах машинобудівного профілю. Восьмий етап розвитку сільгоспмашинобудування в Україні пов'язаний з його монополізацією у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х років у формі синдикатів. З кінця 1950-х до середини 1960-х років вживаються заходи з демонополізації сектору виробництва сільськогосподарської техніки. Проводиться його реорганізація у систему спеціальних регіональних об'єднань заводів з серійним та крупносерійним типом виробництва. З другої половини 1960-х років починається десятий етап розвитку сільгоспмашинобудування, характерною ознакою якого стають повернення до синдикатної форми організації галузі і створення великих комплексних галузеутворюючих підприємств з масовим та крупносерійним типом виробництва. Достатня наявність останніх дозволила наприкінці 1980-х років завершити процес монополізації сільгоспмашинобудівної сфери у формі єдиного загальносоюзного концерну. Дванадцятий етап пов'язаний з колапсом галузі на початку 1990-х років і поверненням її до фабрично-заводського укладу з дрібносерійним та серійним типом виробництва.

Підрозділ 2.2. *“Формування об'єктивних передумов інтенсифікації аграрного машинобудування у 1980-х роках”* присвячений вивченню характеру об'єктивних передумов розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні в означений період. Дослідження цього питання показало, що внаслідок демографічних змін, які відбувалися в Україні у період з 1950-х і до початку 1980-х років, стало неможливим здійснення необхідного обсягу сільськогосподарських робіт без значного збільшення засобів їхньої механізації. Подальше нарощування обсягів робіт при технологіях, що існували на той час, не тільки не давало необхідних темпів приросту продукції, але і почало здійснювати руйнівний вплив на екологічний стан в Україні.

Починаючи з 1980-х років, у республіці сформувалася ситуація, коли перехід до індустріальних технологій в АПК став неминучим. Спеціалізовані технології, у свою чергу, вимагають значного збільшення шлейфу сільськогосподарських машин, як за кількістю, так і за номенклатурою. Враховуючи те, що за період НТР українським науковим сектором було накопичено багатий потенціал у цій сфері, у досліджуваний період склалися позитивні об'єктивні умови для кардинального прискорення розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування.

У розділі 3 «Сільськогосподарське машинобудування в структурі промисловості Української РСР» аналізується управління галуззю сільськогосподарського машинобудування в Україні у 1980-х роках, її науковий та виробничий потенціали.

У підрозділі 3.1. *“Система управління галуззю виробництва аграрної техніки”* з’ясовано, що впродовж 1980-х років відбулася остаточна консолідація управління союзними сільгоспмашинобудівними підприємствами, розташованими в Україні, в одному відомстві-монополії концернового типу – Міністерстві автомобільного, тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР. Одночасно з цим, урядові структури УРСР поступово отримали більше самостійності в організації роботи підприємств аграрного машинобудування, що знаходилися у республіканському підпорядкуванні. Але, у досліджуваний період, загострився процес відчуження останніх до Мінавтосільгоспмашу або спільно утворених з ним третіх структур.

Підрозділ 3.2. *“Наукове забезпечення промисловості сільськогосподарських машин”* спрямований на дослідження кадрового, матеріально-технічного, інформаційного та організаційного критеріїв науково-технічного потенціалу сільгоспмашинобудівної сфери України у 1980-х роках. З нього видно, що останній тільки у кадровому питанні міг задовольнити необхідні потреби. Фінансування дослідних робіт в академічних установах відбувалося несвоєчасно й у неповних обсягах, хоча не поодинокими ставали випадки нерационального використання останніми фінансових і матеріально-технічних ресурсів. Приладна база і лабораторне оснащення ВНЗ у 1980-х роках були застарілими, а доступ до аналогічних засобів у більш забезпечених галузевих установах у науковців вишів – обмеженим. Технічні засоби інформаційного забезпечення науки в сільськогосподарському машинобудуванні в більшості галузевих установ (за виключенням провідних) були примітивними. У академічних організаціях та вищих навчальних закладах малася більш досконала обчислювальна та інформаційна техніка, проте її потужності не відповідали наявним потребам. Організація ж інженерної праці у галузі взагалі знаходилася осторонь світового процесу інформатизації суспільства. Розподіл наукової сфери на галузевий, академічний та вузівський сектори з відповідним підходом до їх матеріально-технічного, кадрового та інформаційного забезпечення значно ускладнював процес управління науково-технічним розвитком галузі. Організувати ефективну форму співпраці усіх трьох складових наукового забезпечення сільгоспмашинобудування у 1980-х роках не вдалося.

У підрозділі 3.3. *“Виробничий потенціал аграрного машинобудування УРСР”* з’ясовано, що у досліджуваний період сільськогосподарське машинобудування України мало значні, за обсягами, промислові потужності на яких працювала велика кількість робітників. Фондооснащеність підприємств у республіці була в 1,38 разів вищою, ніж по усій галузі Радянського Союзу. Між тим, зміцнення потужнісних характеристик аграрного машинобудування в Українській РСР здійснювалося шляхом кількісного накопичення основних

фондів, що привело до деформації структури виробничого потенціалу у бік превалювання в ньому абсолютнісних параметрів.

У якісному відображенні, виробничий потенціал українського сільськогосподарського машинобудування у 1980-х роках являв собою колосальні (порівняно з відповідними галузями провідних країн світу) недобудовані і функціонуючі виробничі площі. Останні укомплектовувалися обладнанням, більшість з якого була застарілим або неспроможним до застосування вискоєфективних промислових технологій, що в умовах затребуваності великих обсягів продукції приводило до необхідності використання такої кількості робітників, відновлення чисельності яких унеможлиблювалося з-за відсутності наявних регіональних людських ресурсів.

У розділі 4 «Сфера сільськогосподарського машинобудування в умовах економічних реформ у 1980-ті роки» показано ефективність роботи підприємств галузі на виконання Продовольчої програми України.

Підрозділ 4.1. *“Організація виробничо-господарської діяльності в галузі”* присвячений аналізу роботи підприємств сільгоспмашинобудівного сектору України у 1980-х роках. Він надає підстав говорити про хибність обраного шляху організації виробництва сільськогосподарської техніки через укрупнення промислових одиниць. Структури виробничих об’єднань (ВО) виявилися занадто громіздкими та такими, що слабо піддавалися оперативному управлінню. У результаті, будучи основними виробниками валу аграрних машин ВО, водночас, були неспроможними до швидкого, за рахунок впровадження технологічних новин, реагування на зміни й адміністровано визначеного попиту. У цілому ж, маючи практично рівну з середньопромисловою по Україні фондооснащеність, сільгоспмашинобудівна сфера випускала у 1,4 рази менше продукції на одного працюючого, ніж у середньому по республіканській індустрії.

У підрозділі 4.2. *“Роль сільгоспмашинобудівного сектору економіки у виконанні Продовольчої програми України”* відображено, що хибна політика уряду щодо аграрного сектору економіки впродовж 1980-х років, яка полягала в нарощуванні загальної фондоозброєності без урахування поточних інвестиційних пріоритетів, стала одним з основних чинників, що завадили створенню на селі умов для охочого споживання новітніх засобів механізації праці. Врешті-решт, це привело до призупинення науково-технічного розвитку сільгоспмашинобудування, поверненню до екстенсивних агротехнологій та незадовільному виконанню Продовольчої програми.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішені науково-практичні завдання, пов’язані з встановленням визначальних факторів впливу на розвиток сільськогосподарського машинобудування в Українській РСР у 1980-х роках.

1. Розкрито, що в історичній науковій літературі відсутнє комплексне дослідження сільськогосподарського машинобудування України у 1980-х роках. В існуючих працях з історії промисловості, механізації та автоматизації

сільського господарства, роботах суспільно-історичного характеру розвиток сектору аграрного машинобудування в окреслений період вивчається фрагментарно – як нечаста основа окремих прикладів, використаних задля формування доказової бази. Джерельна основа дослідження охоплює практично увесь спектр питань розвитку галузі та є достатньою задля розкриття теми дисертаційної роботи.

2. Виявлено, що сільськогосподарське машинобудування на території України до 1990-х років пройшло дванадцять етапів свого розвитку. Причому, попередні способи виробництва продовжували своє існування паралельно етапоутворюючому, віддаючи останньому пріоритет у валовому випуску і забираючи на себе допоміжні виробничі функції. Перехід з одного етапу до наступного відбувався поступово, під впливом об'єктивних, суб'єктивних чинників та чинників спільного характеру. До об'єктивних слід віднести ті, що формують попит на техніку, суб'єктивних – які визначають відповідну пропозицію. Спільні чинники у рівному ступені обумовлюють попит і пропозицію. Головними об'єктивними факторами впливу на розвиток сільськогосподарського машинобудування були демографічний та екологічний. Серед суб'єктивних чинників визначальними ставали: порядок управління галуззю, її науковий і виробничий потенціали. Спільними факторами впливу на розвиток сільгоспмашинобудування в Україні були – поточна система суспільно-економічних відносин та загальний рівень науково-технічної грамотності. Зміни у будь-якому з наведених чинників приводили до переходу сільськогосподарського машинобудування на новий етап розвитку.

3. З'ясовано, що в попередні 1980-м роки склалися сприятливі об'єктивні передумови для активізації розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні. Вони визначились, насамперед, урбанізаційними процесами при зростанні загальної чисельності населення та падінням родючості ґрунтів при збільшенні площі сільськогосподарських угідь. Означені чинники вимагали відповідного розширення спектру механізованих робіт із зростанням ступеню їх автоматизації, застосування більш продуктивних агротехнологій рекреаційного характеру. Вирішити ці завдання ставало можливим лише завдяки переходу сільськогосподарського машинобудування на новий етап розвитку, який, на відміну від попередніх, робив би галузь здатною наповнювати матеріально-технічну базу сільського господарства високоавтоматизованою технікою значно ширшої номенклатури, в обсягах, достатніх задля забезпечення максимально можливої науково обґрунтованої щільності механізації робіт.

4. Вивчено управління сільгоспмашинобудівною сферою в Україні на початку 1980-х років, яке відбувалося в умовах адміністрованого керування економікою при домінуванні в загальному валу виробництва долі союзних підприємств, що вплинуло на розвинення монополістичних тенденцій. Згідно останніх, вирішення галуззю завдань, сформованих об'єктивними передумовами, здійснювалося більш притаманним монополістичній формі виробництва екстенсивним шляхом – простим збільшенням обсягів

виробництва при самостійному визначені номенклатури виробів. Такий порядок негативно вплинув на решту суб'єктивних чинників, що визначають розвиток даного сектору машинобудування. Окрім того, розвинені в другій половині 1980-х років заходи з централізації управління галуззю, практично звели до мінімуму роль республіканських відомств у цьому процесі. Створення ж єдиного монополіста-виробника сільськогосподарської техніки – Міністерства автомобільного і сільськогосподарського машинобудування СРСР, узагалі суперечило одночасно проведеній економічній реформі, що врешті-решт привело до паралічу господарської діяльності підприємств галузі.

5. Установлено, що наукове забезпечення сільгоспмашинобудівної промисловості УРСР у 1980-і роки здійснювалося вченими академічного, вишівського та галузевого секторів науки. Впродовж досліджуваного періоду не вдалося створити дієвої форми співпраці усіх наведених наукових сфер. В умовах монополізації управління галуззю це вплинуло на послаблення наукового потенціалу сільськогосподарського машинобудування внаслідок мінімізації участі більш кваліфікованих науковців академічних установ та ВНЗ в управлінні його науково-технічним розвитком. У результаті, по-перше – упродовж 1980-х років відбулося зниження конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської техніки за такими показниками, як технічний рівень, надійність, довговічність, та відповідність затребуваним агротехнологіям, що обумовило падіння попиту на продукцію українського сільгоспмашинобудування. А по-друге – процес виробництва у галузі став менш гнучким і більш трудомістким через різке зменшення кількісних та якісних обсягів застосованих у ньому технологічних новин. Неспроможність вітчизняного сектору сільськогосподарського машинобудування оперативно реагувати на зміни споживчих інтересів стала основним чинником, що визначив глибину і тривалість кризи у ньому.

6. Доведено, що виробничий потенціал сільськогосподарського машинобудування України у досліджуваній період формувався згідно концепції укрупнення промислових одиниць шляхом накопичення основних фондів, без врахування їх якісного наповнення. Заходи уряду з модернізації виробництва проводилися без врахування кадрового ресурсу і здійснювалися за залишковими принципами. За кваліфікаційним рівнем кадровий потенціал сільгоспмашинобудівної галузі був одним з найнижчих у всьому машинобудівному комплексі УРСР. З переходом на госпрозрахунок та самоокупність надмірна кількість основних фондів непридатних для впровадження сучасних технологій, у тому числі – і завдяки низькій кваліфікації робітників, відіграла роль ресурсного баласту, оскільки внаслідок неврегульованих ринкових відносин ще була проблематичною їх реалізація як товару, а використання за основним призначенням вже було непродуктивним. Укладена ситуація стала фактором прискорення розвитку кризових явищ у сфері сільськогосподарського машинобудування України.

7. З'ясовано, що підприємства сфери виробництва аграрних машин в Україні впродовж першої половини 1980-х років працювали в умовах наперед

визначеного попиту на вироблену продукцію. Гарантованість збуту обумовлювалася існуючою системою суспільно-економічних відносин. Таке формування попиту при монополізації виробництва спровокувало розвинення на підприємствах негативних тенденцій до порушення трудової і технологічної дисциплін, неефективного використання людських і матеріальних ресурсів, подовження термінів впровадження наукових розробок. Унаслідок цього, ВО та заводи галузі почали працювати аритмічно, якість випущених ними машин впала до критичного рівня, витрати на виробництво зросли, а обсяги виробленої продукції знизилися. Економічну ефективність роботи підприємств вдавалося підтримувати за рахунок цінового диктату споживачам, що дозволялося укладом економіки. З початком економічних перетворень у другій половині 1980-х років і відходом від практики визначеного попиту, аграрії з-за цінового свавілля сільгоспмашинобудівників при низьких споживчих якостях запропонованої ними техніки переорієнтувалися на ринок запасних частин та комплектуючих. Низький рівень організації виробництва не давав ВО та заводам, задіяним у випуску сільгосптехніки, можливості швидко реагувати на зміни споживчих інтересів. Вони продовжували виробляти незапитані машини, що накопичувалися на складах готової продукції як неліквіди, а це викликало стрімке погіршення фінансового стану підприємств.

8. Показано, як відверто витратний характер сільського господарства, обумовлений існуючою в Україні до середини 1980-х років системою економічних відносин, приводив до нераціонального використання машин та обладнання, що відбивалося на термінах їхньої служби. Це сприяло надмірному навантаженню на підприємства галузі, які спеціалізувалися на випуску затребуваної техніки та запасних частин до неї, з-за чого знижалася якість та утворювався дефіцит відповідних машин та комплектуючих. Низький освітній рівень сільських механізаторів та інженерно-технічних працівників нівелював переваги нових конструкцій машин та агрегатів, які ставали досяжними при застосуванні на них сучасних засобів автоматизації. У результаті, високотехнічна продукція сільськогосподарського машинобудування працювала в агропідприємствах з нижчою, за можливу, продуктивністю, що припиняло економічний ефект, отриманий від її використання. Такий стан справ приводив до обмеженого попиту на новітні розробки, та формувалася споживча зацікавленість на користь традиційної агротехніки, що гальмувало науково-технічний прогрес як у сфері механізації та автоматизації сільськогосподарської праці, так й у галузі виробництва сільськогосподарських машин.

Усе вищезгадане надає підстав говорити, що остаточний перехід сільськогосподарського машинобудування України на етап монополізації виробництва на загальносоюзному рівні, розпочатий у другій половині 1960-х років, за інерцією продовжувався до кінця досліджуваного періоду. Характерними ознаками цього етапу стали зниження інтенсивності науково-технічної діяльності та деградація виробничого потенціалу галузі. До кінця 1970-х років вказані явища протікали на тлі відносно сприятливих сільському господарству екологічних умов, при помірній демографічній ситуації,

повільному зростанні загального рівня науково-технічної обізнаності і не суперечили існуючому укладу економіки. На початку 1980-х років родючість ґрунтів почала різко падати, а кількість зайнятих у сільському господарстві – скорочуватися. Ці чинники спонукали необхідність переходу сільськогосподарського машинобудування на новий етап розвитку, основними ознаками якого повинні були стати наукоємність та гнучкість виробництва. Намагання уряду СРСР здійснити необхідні перетворення у першій половині 1980-х років без зміни суспільно-економічних відносин, при існуючих системі управління галуззю та загальному рівні науково-технічної грамотності привели до протилежного результату і поставили сільськогосподарське машинобудування на межу кризи. Процес монополізації виробництва у галузі увійшов у супереч розпочатому з середини 1980-х років переходу радянської економіки на ринкові відносини, що зробило кризу у сільськогосподарському машинобудуванні України незворотною.

Таким чином, можна стверджувати, що регрес сфери сільськогосподарського машинобудування України впродовж 1980-х років за своєю суттю став її переходом на новий етап свого розвитку, викликаний зміною об'єктивних чинників. Деструктивний же характер цього переходу обумовлювався стримуванням суб'єктивних факторів і факторів спільного характеру в їх природному прагненні до гармонійної відповідності об'єктивним.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Анненков І. О. Виробництво сільськогосподарської техніки на підприємствах України у 90-ті рр. XX ст. / І. О. Анненков // Дослідження з історії техніки. – К. : Політехніка. – 2002. – Вип. 2. – С. 86–92.
2. Анненков І. О. Науково-технічне забезпечення матеріальної бази агропромислового комплексу України у 1980-ті роки / І. О. Анненков/ “Історія та географія”: [зб. наук. праць / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди]. – Х. : Майдан, 2004. – Вип. 16. – С. 108–115.
3. Анненков І. О. Оновлення матеріально-технічної бази сільського господарства України у 80-і роки / І. О. Анненков // Історія освіти, науки і техніки: Зб. наук. праць. / Відп. редактор О. Я. Пилипчук. – К. – 2004. – (Додаток до Вип. 15. „Історії української науки на межі тисячоліть”) – С. 4–9.
4. Анненков І. О. Управління агропромисловим комплексом України у 80-і рр. XX ст. / І. О. Анненков / Дослідження з історії техніки: [зб. наук. праць / за ред. Л. О. Гріффена]. – К. : Політехніка. – 2004. – Вип. 4. – С. 103–110.
5. Анненков І. О. Еволюція структури управління галуззю сільськогосподарського машинобудування в Україні впродовж 1980-х років / І. О. Анненков // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць. – К. – 2008. – Вип. 36. – С. 3–13.
6. Анненков І. О. Розвиток сільськогосподарського машинобудування України (питання періодизації) [Електронний ресурс] / І. О. Анненков // Історія науки і біографістика. – 2009. – Вип. 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-1/09.pdf>

7. Анненков І. О. Структурні зміни в системі агропромислового комплексу України протягом 1980-х років / І. О. Анненков / Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії техніки”. – К. : “ЕКМО”, 2003. – С.96–98.

8. Анненков І. О. Загальна характеристика виробництва сільськогосподарських машин в Україні у 80-і роки ХХ ст. / І. О. Анненков // Матеріали 3-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії техніки” – К. : “ЕКМО”. – 2004. – С. 88–92.

9. Анненков І. О. Забезпечення якості продукції на підприємствах сільськогосподарського машинобудування України (70–80-і роки) / І. О. Анненков // Матеріали 4-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії техніки” – К. : “ЕКМО”. – 2005. – С. 13–15.

10. Анненков І. О. Структура галузі сільськогосподарського машинобудування в Україні у 1980-ті роки / І. О. Анненков / Матеріали 5-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії техніки” – К. : “ЕКМО”. – 2006. – С. 139–141.

11. Анненков І. О. Реалізація науково-технічних програм в галузі високих технологій на етапі НТР / Анненков І. О., Анненкова Н. Г., // Переяславська Рада та гармонізація україно-російських відносин на сучасному етапі: зб. наук. праць: За матер. Міжнародн. наук.-метод. конференції 18–19 грудня 2006 р. / За ред. О. Г. Романовського, В. М. Ганічева. – Х. : НТУ „ХПІ” – 2007. – С. 332–340.

Здобувачем виявлено умови впровадження науково-технічних програм у системі адміністративної економіки (СРСР, Україна), досліджено роль держави в урегулюванні процесів науково-технічного розвитку в СРСР та інших провідних країнах світу.

12. Анненков І. О. Автоматизація і механізація агропромислового комплексу на етапі науково-технічної революції (1950-1980-ті рр.) / І. О. Анненков / Історія науки і техніки у вищих навчальних закладах України: [зб. наук. праць: за матер. Всеукр. наук.-метод. конференції 13-14 квітня 2006 р]. – Харків : НТУ „ХПІ”, 2007. – С. 76–85.

13. Анненков І. О. Ефективність роботи підприємств галузі сільськогосподарського машинобудування України по випуску техніки для АПК у 1980-х роках. / І. О. Анненков // Матеріали 6-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії науки і техніки” 11–12 жовтня 2007 р. – Полтава. : – 2008. – С. 242–244.

14. Анненков І. О. Ефективність функціонування організаційної структури галузі сільськогосподарського машинобудування України у 1980-х роках / І. О. Анненков // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут” Зб. наук. праць. Тематичний випуск : Історія науки і техніки. – Х. : НТУ „ХПІ” – 2008. – № 8. – С. 34–41.

15. Анненков І. О. Періодизація розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні / І. О. Анненков // Матеріали 7-ї Всеукраїнської

наукової конференції “Актуальні питання історії науки і техніки” – К. – 2008. – С. 155–157.

16. Анненков І. О. Науковий потенціал сільськогосподарського машинобудування в Україні у 1980-ті роки / І. О. Анненков / Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”. Тематичний випуск: Історія науки і техніки [зб. наук. праць / відп. редактор Л. М. Бєсов]. – Харків : НТУ „ХПІ”. – 2008. – № 53 – С. 3–12.

17. Анненков І. О. Визначення терміну „техніка” як одного з головних понять філософських та історико-технічних досліджень / Анненков І. О., Анненкова Н. Г. // Матеріали 6-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії техніки” – К. – 2008. – С. 116–118.

Здобувачем здійснено формування історіографічної бази визначення терміну “техніка” в історико-технічних дослідженнях.

18. Анненков І. О. Діяльність сільгоспмашинобудівників України на виконання Продовольчих програм СРСР та УРСР 1980 р. / І. О. Анненков // Матеріали 8-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії науки і техніки” (м. Очаків, 17 – 19 жовтня 2009 р.) – К. – 2009. – С. 171–174.

19. Анненков І. О. Аналіз кадрової складової галузі сільськогосподарського машинобудування України у 1980-х роках / І. О. Анненков // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут” Зб. наук. праць. Тематичний випуск : Історія науки і техніки. – Х. : НТУ „ХПІ” – 2009. – № 48. – С. 135–147.

АНОТАЦІЇ

Анненков І.О. Сільськогосподарське машинобудування Української РСР в умовах наростання кризових явищ (1980-ті роки). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». – Х., 2010.

У дисертації з’ясовано основні чинники, що визначають характер розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні та досліджено їх вплив на регресивні явища в галузі впродовж 1980-х років. Висвітлено роль і місце сектору виробництва аграрних машин Української РСР у системі єдиного господарського комплексу СРСР як складової відповідної союзної галузі та окремого сегменту машинобудування республіки. Відображено загальну картину функціонування сільгоспмашинобудівних підприємств УРСР в умовах “періоду застою” та під час соціально-економічних реформ. Надано оцінки виробничому і науковому потенціалам галузі. Показано взаємовизначальність процесів розвитку сільськогосподарських і технічних наук у механізації та автоматизації сільськогосподарської праці. Установлено і систематизовано етапи еволюції сфери виробництва сільськогосподарської техніки в Україні з ХІХ ст. до 1990-х років.

Ключові слова: сільгоспмашинобудування, наукове забезпечення, науково-технічний потенціал, кадри, науковий сектор, технічний рівень.

Анненков И. А. Сельскохозяйственное машиностроение Украинской ССР в условиях нарастания кризисных явлений (1980-е годы). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт». – Х., 2010.

В научной работе проведена периодизация развития производства сельскохозяйственной техники в Украине с XIX ст. до 1990-х годов. Установлено, что данный процесс протекал в двенадцать этапов. Первый, до начала XIX ст., можно охарактеризовать как кустарно-ремесленный. Второй – ремесленный с поштучным производством состоялся в первой половине этого же столетия. В третьей четверти XIX ст. сельхозмашиностроение перешло на мануфактурную фазу, а уже на исходе XIX века – к фабричной форме организации выпуска сельхозтехники с единичным и мелкосерийным производством. Пятый этап отличителен началом применения на сельхозмашиностроительных предприятиях комплексов разнотипных технологических циклов, что позволяет классифицировать его, как фабрично-заводской при мелкосерийном типе производства. Он протекал с 1900 г. до 1918 г., а уже с 1920-х годов украинское сельхозмашиностроение полностью переходит на заводское мелкосерийное и серийное производство, системно организованное, как специализированные заводы и монопольные объединения специализированных заводов (тресты) внутри непрофильных ведомств. С началом индустриализации отрасль реструктурируется в систему специальных объединений заводов в ведомствах машиностроительного профиля. Восьмой этап развития сельхозмашиностроения в Украине связан с монополизацией отрасли во второй половине 1940-х – первой половине 1950-х годов в форме синдикатов. С конца 1950-х до середины 1960-х годов предпринимаются меры по демополизации сектора производства сельскохозяйственной техники. В этот период оно реорганизуется в систему специальных региональных объединений заводов с серийным и крупносерийным типом производства. Со второй половины 1960-х годов начинается десятый этап, характерными признаками которого становятся возвращение к синдикатной форме организации отрасли и создание крупных комплексных отраслеобразующих предприятий с массовым типом производства. Достаточное количество последних позволило в конце 1980-х годов завершить процесс монополизации сферы сельскохозяйственного машиностроения в форме единого общесоюзного концерна. Двенадцатый этап отличителен коллапсом отрасли в начале 1990-х годов и возвращением ее к фабрично-заводскому укладу с мелкосерийным и серийным типом производства.

Проведенная периодизация позволила выявить характерные особенности, присущие каждому из этапов развития сельскохозяйственного машиностроения в Украине. Их сравнение показало наличие общих, для всех его периодов, факторов влияния на этот процесс. Указанные факторы были обобщены как

объективные, субъективные и факторы общего порядка. К объективным критериям, определяющим характер развития отрасли, были отнесены те, что влияли на формирование спроса, к субъективным – на организацию предложения. Факторы общего порядка в равной степени влияли и на объективные и на субъективные условия. Среди объективных показателей главными определены демографический и экологический факторы, субъективными – организация управления, научное обеспечение и производственный потенциал сельхозмашиностроения. Общими критериями выделены уровень научно-технической грамотности населения и текущая система общественно-экономических отношений.

В диссертации изучено влияние всех вышеуказанных факторов на развитие сельскохозяйственного машиностроения в Украине в течение 1980-х годов. В результате удалось воссоздать объективную картину протекания исследуемого процесса, что позволило определить главные причины регресса в отрасли. Их суть заключается в том, что окончательный переход сельхозмашиностроения Украины на этап монополизации на общесоюзном уровне, начатый во второй половине 1960-х, по инерции продолжился до конца 1980-х годов. Ему были свойственны снижение интенсивности научно-технической деятельности и деградация производственного потенциала отрасли. До конца 1970-х годов эти явления протекали на фоне относительно благоприятной экологической обстановке, при умеренной демографической ситуации, неспешном росте общего уровня научно-технической осведомленности и не противоречили существующему экономическому укладу. В начале 1980-х годов плодородие почв стало резко ухудшаться, а количество занятых в сельском хозяйстве – сокращаться. Эти факторы вызвали необходимость перехода сельскохозяйственного машиностроения на новый этап развития, главными отличиями которого должны были стать наукоемкость и гибкость производства. Попытки осуществить необходимые преобразования в первой половине 1980-х годов без изменения общественно-экономических отношений, при имеющихся системе управления отраслью и общем уровне научно-технической грамотности привели к противоположному результату и поставили сельхозмашиностроение на грань кризиса. Процесс монополизации производства в отрасли вошел в противоречие, начатому с середины 1980-х годов, переходу советской экономики к рыночному укладу, что сделало кризис в сельскохозяйственном машиностроении Украины необратимым.

Таким образом, регресс сферы производства аграрных машин в Украине в продолжение 1980-х годов, по существу, стал переходом сельхозмашиностроения на новый этап своего развития, вызванный изменением объективных причин. Деструктивный же характер этого перехода был обусловлен сдерживанием субъективных факторов и факторов общего порядка в их естественном стремлении к гармоничному соответствию объективным.

Ключевые слова: сельхозмашиностроение, научное обеспечение, научно-технический потенциал, кадры, научный сектор, технический уровень.

Annenkov I. A. Agricultural machinery industry of the Ukrainian SSR in conditions of the growth of the crisis (1980). – Manuscript.

Theses for Candidate's degree in History, speciality 07.00.07 – History of Science and Technology. – National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute». – Kharkiv, 2010.

In the dissertation an objective picture of the flow of the test process, which allowed identifying the main causes of regression in the industry was recreated. Their essence lies in the fact that the final transfer of agricultural machinery industry in Ukraine to the phase of monopolization in the All-Union level, initiated in the second half of 1960, by inertia continued at the end of 1980. It was characterized by reduction in the intensity of scientific and technical activities and the degradation of production potential. By the end of 1970, these phenomena occurred on a background of relatively favorable environmental conditions, at a moderate demographic situation, slowly increasing the general level of scientific and technical knowledge and did not contradict the existing economic order. In the early 1980's, soil fertility has sharply retrogressed, and the number of employed in agriculture – decline. These factors have necessitated the conversion of agricultural machinery industry at the new stage of development, the main differences which were to become science linkage and manufacturing flexibility. Attempts to implement the necessary changes in the first half of 1980 without changing the socio-economic relations with the existing system of management of the sector and at the general level of scientific and technological literacy have led to the opposite result and put agricultural machinery industry on the brink of crisis. The process of monopolization of production in the industry came into conflict, which began in mid-1980, the transition of the Soviet economy to a market system, what made the crisis in the agricultural machinery in Ukraine irreversible.

Thus, the regression of the sphere of production of agricultural machinery in Ukraine during the 1980's, in essence, was the transition of agricultural machinery to the new stage of development caused by the change of objective reasons. The destructive nature of this transition was due to deterrence of subjective factors and factors of a general order in their natural desire to harmonious compliance with objective ones.

Key words: agricultural machine-building, scientific and technical potential, personnel, scientific sector, scientific support, technical level.